

Др Филип Мирић¹, научни сарадник
Универзитет у Нишу
Правни факултет
Србија

НАЧИНИ ДРУШТВЕНОГ РЕАГОВАЊА НА МАЛОЛЕТНИЧКУ ДЕЛИНКВЕНЦИЈУ

Апстракт: Малолетничка делинквенција је одувек привлачило пажњу јавности. Рад има за циљ, да кроз историјску призму сагледа начине реаговања на малолетничку делинквенцију. Изучавање реаговања на малолетничку делинквенцију у прошлости, даје шансу да се критички сагледају могућности за усавршавање постојећих и креирање нових мера политике сузбијања малолетничке делинквенције. Обим и озбиљност малолетничке делинквенције намећу обавезу проактивног деловања читавог друштва у овој области.²

Кључне речи: преступништво малолетника, малолетничка делинквенција, политика сузбијања криминалитета

Увод

Малолетничка делинквенција се издваја као посебни криминолошки феномен, пре свега услед био-психо-социјалних карактеристика малолетника и посебног положаја који ова лица имају у кривично-правном систему. Низ феноменолошких и етиолошких карактеристика одваја ову негативну друштвену појаву од делинквенције пунолетних лица. Овакав приступ није карактеристичан само за криминолошка и социолошка истраживања, већ је прихваћен у кривичноправној теорији и судској пракси у погледу кривице, надлежности правосудних органа, поступка и кривичних санкција које се могу изрећи малолетним учиниоцима кривичних дела. Постоји неколико приступа овом проблему.

¹ *filip@prafak.ni.ac.rs*, ORCID: 0000-0002-3066-070X ; Filip Mirić, University of Niš, Faculty of Law, Serbia

² Рад је настао приређивањем дела докторске дисертације под називом *Савремена схваћања феноменологије и етиологије малолетничке делинквенције*, аутора др Филипа Мирића, одбрањене дана 04. 11. 2024. године, на Правном факултету Универзитета у Нишу.

Веома је интересно схватање по коме до појаве малолетничке делинквенције долази због дискриминације којој су изложени малолетници, њима друштво не пружа довољно пажње, па делинквентно понашање представља облик скретања пажње на себе и своје потребе.³

Малолетничка делинквенција је одувек привлачила пажњу јавности. Рад има за циљ, да кроз историјску призму сагледа начине реаговања на малолетничку делинквенцију. Изучавање реаговања на малолетничку делинквенцију у прошлости, даје шансу да се критички сагледају могућности за усавршавање постојећих и креирање нових мера политике сузбијања малолетничке делинквенције. Обим и озбиљност малолетничке делинквенције намећу обавезу проактивног деловања читавог друштва у овој области.

Историјски осврт на друштвено реаговање на малолетничку делинквенцију

Криминалитет малолетника представља један од најозбиљнијих видова антидруштвеног деловања коме се све државе супротстављају коришћењем (уз превенцију схваћену у најширем смислу) и механизмима кривичног права.⁴ У науци је уобичајено схватање да се у наше време системима кривичног права европских земаља и САД у сузбијању криминалитета малолетника користе два противречна приступа: један који у центар ставља благостање малолетника („модел благостања – welfare model”) и други који битним сматра остварење идеје правде („модел правде – justice model”). Модел благостања полази од следећих начела: при одмеравању казне у обзир се не узимају ни врста ни тежина дела нити њиме нането зло жртви; дужина трајања казне не може се фиксирати при изрицању јер се унапред не може одредити колико ће процеси реедукације и рехабилитације трајати; ови процеси имају више шансе да успеју ако се спроводе у установама у којима су малолетници одвојени од дотадашње средине; санкције изричу судови специјализовани за малолетнике; не треба претеривати са пружањем многобројних уставних права и гаранција овој категорији преступника јер то може угрозити програм реедукације и рехабилитације.

Модел правде фокусира се, пре свега, на дело а мање на малолетног преступника. Зато основни циљ није рехабилитација по сваку цену, већ његово реинтегрисање у друштво које поштује његова права као грађанина. Основне карактеристике овог модела поступања са малолетним преступницима су: примењене санкције морају бити пропорционалне извршеном делу (једини изузетак је ублажавање санкције када је то оправдано због личних својстава преступника и потреба његове реинтеграције); трајање санкција мора бити јасно одређено при изрицању без обзира где се извршење санкције одвија; казна затвора према

³ Филип Мирић, *Савремена схватања малолетничке делинквенције- докторска дисертација*, Правни факултет Универзитета у Нишу, Ниш, 2014, 5.

⁴ Филип Мирић, *op. cit.*, 290–291.

малолетницима, у складу са начелом супсидијарности може бити примењивана само као крајње средство; код лакших дела, ако је за преступника боље да се не излаже стигматизујућем деловању кривичног поступка, треба настојати да се поступак скрене (диверзификација) у непеналном правцу; поштовање уставних права и гаранција је битан принцип третирања малолетних преступника, којима се гарантује бар онолико права колико их имају пунолетни учиниоци кривичних дела.⁵ Модел благостања је углавном напуштен због неефикасности, арбитрарности и патернализма. Овај модел данас доминира само у неколико земаља попут Белгије и Грчке. Са друге стране модел правде доминира у земљама попут Холандије, Енглеске и Велса. Наведени модели се ипак ретко могу наћи у свом чистом виду, па у неким европским земљама они еволуирају у правцу модела који комбинује едукативне циљеве и гаранције фер поступања са малолетницима односно у правцу „избалансираног модела правде”.⁶ Друштвено реаговање на преступништво младих се може пратити кроз историју друштва. У најранијој фази развоја људског друштва реаговање на кршење друштвених прописа имало је најпре ретрибутивни, приватни карактер (крвне освете) да би касније добило карактер друштвене (јавне) освете. Овакав начин реаговања се подједнако односио како на малолетне, тако и на пунолетне учиниоце кривичних дела.⁷ Са појавом државе дошло је до промене става друштва према противдруштвеном понашању. Још у античкој Грчкој се јављају прве идеје о потреби превенције криминалитета. Платон захтева да законодавство, уместо освете, постигне одвраћање људи од вршења кривичних дела. У радовима античких мислилаца се налазе и зачеци идеје о преваспитању, поправљању и потреби да поступање са делинквентима буде прилагођено њиховим особинама.⁸ Ове идеје су имале извесног утицаја и на регулисање кривичноправног положаја малолетника у римском праву. У својој најранијој фази римско право није искључивало кривичну одговорност малолетника, али је омогућавало њихово блаже кажњавање. Оправдање за овакав став римско кривично право је налазило у чињеници да је способност схватања значаја свог дела и управљања својим поступцима код малолетника умањена, те да их због тога треба блаже кажњавати. Најраније римско право је кривичну одговорност засновало на принципу објективне одговорности што је подразумевало да сваког прекршиоца кривичноправне норме треба казнити.

Тек у каснијој фази развоја римског права малолетници се разврставају у неколико категорија. Јустинијанова збирка из VI века н. е. предвиђа да су деца до навршене 7 године (*infantes*) кривично неодговорна; деца од 7 до 10 година

⁵ Ђорђе Игњатовић, „Малолетничко кривично право између болећивости и ретрибутивности”, *Правни животи*, бр. 9, 529–553.

⁶ Видети: Nestor Kourakis, “A typology of juvenile justice systems in Europe”, *Essays in honor of Alice Yotopoulos*, Athens, 2003, pp. 251–273.

⁷ Слично: Жарко Јашовић, *Криминологија малолетничке делинквенције*, Београд, 1978, 255.

⁸ *Ibidem*.

(*infanti proximi*) само су изузетно кажњавана, док су деца преко 10 година сматрана кривично одговорном.

Средњи век доноси и одређене измене у друштвену реакцију на преступништво младих. Под утицајем идеја милосрђа које су садржане у канонском праву хришћанске цркве долазе до изражаја и извесни, за то доба прогресивни елементи када је реч о малолетним извршиоцима кривичних дела. Поменуто канонско право садржи и идеје поправљања малолетних делинквената, о прилагођавању кривичне санкције личности извршиоца и о поштовању и уважавању његове индивидуалности. Уз то хришћанска црква је спроводила и извесне активности у циљу спречавања и сузбијања малолетничке делинквенције попут пружања помоћи или смештаја социјално угроженим лицима у посебне установе. Том активношћу су била обухваћена и незбринута и запуштена деца. Све је то у извесном смислу утицало да и световна власт, поред црквене, развије сличне активности.⁹

Битније промене у друштвеној реакцији на криминалитет малолетника уследиле су тек у XVIII и XIX веку. У овом периоду се мења и кривично законодавство већине земаља у смислу јаснијег одређења граница малолетства и даље хуманизације кривичноправног положаја малолетника. Међутим, и поред свих позитивних тенденција, друштвена реакција на криминалитет малолетника је и даље имала претежно ретрибутивни карактер. Малолетни делинквент који је посматран као „делинквент у малом” требало је да испашта било зато што је прекршио божије заповести, било јер је угрозио или повредио друштвена добра до чије заштите је држави и друштву посебно стало. Овакав став се најчешће правдао генералном превенцијом, односно застрашивањем потенцијалних извршилаца кривичних дела чиме је требало постићи њихово одвраћање од преступничког понашања, што је био и основни циљ казне као преовлађујуће кривичне санкције.

Политика сузбијања малолетничког криминалитета у модерном друштву представља један од значајних изазова како на друштвено превентивном плану, тако и на плану изналагања делотворних кривично правних модела за ресоцијализацију малолетника са делинквентним понашањем. Данас, када је углавном достигнут циљ да се малолетничко право издвоји из корпуса општег кривичног права, у фокусу теоретичара и практичара у овој области налазе се бројни проблеми повезани са чињеницом да се и на глобалном и националном плану није дошло до модела који улива оптимизам када је реч о сузбијању криминалитета који врши ова старосна популација. Када дефинишу политику сузбијања малолетничког криминалитета, државе полазе од сопствене политичке, економске и социјалне реалности, од традиције и културе, а демократска друштва настоје да у законодавства и праксу уграде стандарде садржане у међународним документима, али и да искористе позитивна искуства других земаља.¹⁰

⁹ Слично схватање заступа и Жарко Јашовић, *op. cit.*, 256–257.

¹⁰ Слично схватање о значају политике сузбијања малолетничке делинквенције заступа и Љиљана Радуловић „Политика сузбијања малолетничког криминалитета: What works”, *Зборник Ин-*

Иако криминална политика има дугу традицију, она се тек XIX веку издвојила као самостална научна дисциплина. Прву дефиницију криминалне политике дао је Анселм Фојербах, теоретичар класичне школе кривичног права, који је ову дисциплину дефинисао као „државну мудрост казненоправне законодавне делатности”. Нешто другачију дефиницију политике сузбијања криминалитета дао је Франц фон Лист 1905. године. Под овим појмом он схвата „системски разрађене садржаје научних истраживања узрока злочина и резултата прописивања и примене казни у борби против њега”. Најкраћа је дефиниција која потиче из немачке литературе, а дата је у првој половини XX века. Према овом тумачењу политика сузбијања криминалитета означава заједништво свих државних мера у борби против криминала.¹¹ У оквиру овако одређене политике сузбијања криминалитета издваја се политика сузбијања малолетничког криминалитета. Ако се малолетничка делинквенција схвати у ужем кривичноправном смислу, онда је свакако доминантно средство друштвеног реаговања изрицање кривичних санкција у одговарајућем кривичном поступку. Али ако се има у виду шири смисао малолетничке делинквенције (преступништво младих), онда доминантан облик реакције треба да буду превентивне мере некривичног типа, усмерене на сузбијање ове појаве.

Пост-деликтна интервенција, као своје битно обележје, садржи репресију, која се и поред извесних ублажавања, суштински није мењала све до данашњих дана. Репресивна функција државних органа данас је још увек доминантан облик реакције на малолетнички криминалитет или, како сматра Милутиновић, репресија ће „бити за дуго и дуго нужна”.¹² Начин реаговања друштва на криминалитет малолетника у многоме зависи од става које оно заузима према овој негативној појави.¹³

Насупрот преовлађујућим репресивним мерама доминантним у прошлости, тенденција савременог кривичног законодавства када је реч о малолетним извршиоцима кривичних дела јесте увођење различитих мера диверзионог

својих за криминолошка и социолошка истраживања, вол. 28, бр. 1/2, 2009, 7–22. О политици сузбијања малолетничке делинквенције као детерминанти друштвеног развоја видети више: Дарко Димовски и Филип Мирић, „Политика сузбијања малолетничке делинквенције као детерминанта друштвеног развоја”, *Анали економске економије*, год. 5, св. 2, бр. 9, Бања Лука 2013, 178–192; и Љ. Радловић, *Криминална политика*, Београд 1999.

¹¹ Драган Јовашевић и Миомира Костић, *Политика сузбијања криминалитета*, Центар за публикације Правног факултета у Нишу, Ниш, 2012, 15–16. Питања политике сузбијања криминалитета у Србији су заокупљала пажњу многих научника из области кривичног права од почетка развоја ове научне области. Видети више: Милан Милутиновић, *Криминологија са основама криминалне политике и економије*, друго допуњено издање, Савремена администрација, Београд, 1973.

¹² Милан Милутиновић, *op. cit.*, 170.

¹³ Истраживање спроведено у Канади је потврдило корелацију између друштвеног реаговања на криминалитет малолетника и става јавног мњења о овој појави. Видети Stephen Baron and Timothy Hartnagel, “Lock ‘em up: Attitudes toward punishing juvenile offenders”, *Canadian Journal of Criminology*, 1996, 191–212.

карактера који имају за циљ „скретање” кривичног поступка према малолетницима јер примарни циљ није кажњавање већ ресоцијализација малолетника, а то се у већини случајева може постићи и применом диверзионих мера (васпитних налога и сл). Ипак, превенција има изузетно значајну улогу у сузбијању малолетничке делинквенције, с тим да превентивно деловање не искључује репресивно увек када је то потребно и нужно.

За превенцију малолетничке делинквенције од изузетне важности је предвиђање (предикција) понашања малолетника. Као рани предиктори криминалног понашања малолетника могу се навести проблеми у понашању, криминалитет родитеља и лоши резултати у школовању малолетника.¹⁴ Истраживања о предвиђању понашања засновано на карактеристикама личности нису вршена још од XVIII века. У ствари, много времена и новца је потрошено на решавање овог проблема. То одржава веровање да што раније делинквентно понашање буде предвиђено, то ће се лакше предузети мере за њено спречавање. Према Loeber i Dishion (1983), предвиђање делинквентног понашања адолесцената има два главна циља: 1) да открије претходна, предделинквентна понашања која могу довести до делинквенције; 2) да се предузму мере којима ће се спречити делинквентно понашање оних малолетника код којих су уочени одређени облици предделинквентног понашања. У идеалним условима, идентификација понашања која воде ка малолетничкој делинквенцији је довољна за идентификацију угрожених адолесцената пре него што се укључе у криминалне активности. Иако су многе студије спроведене са тим циљем, оне нису дале задовољавајуће резултате (Kazdin, 1987; Sorensen Johnson, 1996).¹⁵

У вези са изнетим, посебно је значајна улога социјалних служби. За превенцију малолетничке делинквенције је зато од посебне важности формирање система социјалне заштите у једном друштву. Његов циљ је да обезбеди адекватну помоћ и заштиту свим грађанима који иначе не би могли да задовоље своје потребе, нити да остварују своја права. За ту групу људи се обично користи назив „људи у стању социјалне потребе”.

Превенција преступништва младих се може најопштије поделити на примарну и секундарну.¹⁶ Већи део превенције развојног доба усмерен је на младе људе, за које се сматра да се налазе у „ризик” за криминално понашање (секундарна превенција), а мањи део на општу социјалну и едукативну политику (примарна превенција).¹⁷

¹⁴ Видети: Rolf Loeber and Thomas Dishion, “Early predictors of male delinquency: A review”, *Psychol Bull*, 94(1), 1983, pp. 68–99; и Rolf Loeber, “Development and risk factors of juvenile antisocial behavior and delinquency”, *Clin Psychol Rev*, vol. 10, 1990, 1–41.

¹⁵ Craig D. Childs, *Shyness and low achievement orientation as a predictors of placement outcome in a male juvenile delinquent population*, PhD Thesis, доступно на адреси: http://athenaeum.libs.uga.edu/bitstream/handle/10724/10825/childs_craig_d_200808_phd.pdf?sequence=1, приступ 29. 12. 2024.

¹⁶ Жарко Јашовић, *op. cit.*, 282.

¹⁷ Термин „превенција развојног доба” се често користи као синоним за „превенцију криминалитета младих”. Видети више: Драган Јовашевић, Миомира Костић, *op. cit.*, 134.

Мере које се предузимају пре деликтног понашања представљају примарну превенцију. Циљ ових мера је да се делинквентно понашање младих спречи, односно предупреди. Тај циљ се може постићи једино ако превентивне мере делују у правцу отклањања или свођења на најмању могућу меру дејства криминалних фактора, како егзогених, тако и ендегених, с једне стране и истовремено јачања таквих моралних и етичких карактеристика младих, који ће представљати својеврсну „кочницу” процесу криминализације. То практично значи да мере примарне превенције морају да делују на узроке и услове криминалног понашања младих, као општих посебних и појединачних фактора делинквентног понашања младих.

Пошто су криминални фактори различити по својој општости, могуће их је разврстати на опште, посебне и појединачне. Опште мере су усмерене на утврђивање фундаменталних узрока отуђења младих у друштву и стварање услова за развој њихове личности. Ове мере остварују свој утицај посредним путем, па се означавају и као индиректна превенција.¹⁸ Али оне имају непроценљиви значај јер погађају саме узроке малолетничког преступништва. Стварањем и неговањем позитивних друштвених односа се на посредан начин утиче и на стварање добрих услова за развој младих генерација, што самим тим смањује и преступничко понашање припадника младе генерације.

Мере политике сузбијања малолетничке делинквенције

Посебне и појединачне мере превенције малолетничке делинквенције представљају мере директне превенције и оне су усмерене на решавање здравствених, васпитних и социјалних проблема који погађају ову групу становништва односно младе људе појединачно. Оне се предузимају према малолетницима којима је потребна помоћ друштва како би превазишли тешкоће са којима се суочавају. Оне су, дакле, усмерене на уклањање посебних и појединачних детерминанти преступничког понашања. Иако су мере директне превенције усмерене на уклањање општих услова криминалитета ове посебне групе људи, оне морају бити прилагођене потребама сваког малолетника са делинквентним понашањем, због чега је немогуће подвући неку значајнију разлику између посебних и појединачних мера примарне превенције малолетничке делинквенције. У друштвима где је општи положај малолетника лош, тамо ни најбоље конципиране мере директне превенције не могу дати задовољавајуће резултате. Без примене појединачних мера није могуће ефикасно утицати на сузбијање малолетничке делинквенције. У том смислу ове две врсте мера се налазе у односу међусобне условљености. Успешност мера примарне превенције се мери бројем примарних малолетника са делинквентним понашањем на одређеном простору у одређеном

¹⁸ Ibidem.

временском периоду. Због тога је развијање ефикасног система примарне превенције од пресудног значаја за сузбијања малолетничке делинквенције.

Секундарна превенција обухвата низ конкретних мера и активности које су различите по својој форми и садржају. Те мере су усмерене на рану идентификацију младих код којих је дошло до девијација у понашању. Рано откривање делинквентног понашања младих је од пресудног утицаја на ефикасност мера секундарне превенције. Успешност ових мера зависи од благовремености њиховог предузимања односно од тога у којој су мери и на који начин прилагођене потребама и индивидуалним карактеристикама сваког конкретног преступника. Отуда изучавање детерминанти криминалитета и уопште преступничког понашања је од кључне важности за успешност мера секундарне превенције. У том процесу неопходно је ангажовање стручних служби и радника разних професија: педагога, психолога, правника, социјалних радника итд. Овај процес се често назива опсервација и његови резултати имају карактер криминалне дијагнозе. На основу ове дијагнозе утврђују се најефикасније мере третмана, како би се у највећој могућој мери могли остварити циљеви специјалне и генералне превенције. Секундарна превенција развојног доба, тиме што идентификује факторе ризика сакупљене око група већ познатих делинквената, постављена је на основу логике разликовања која је усмерена према циљној групи, као субпопулацији у односу на оне групе које не заузимају исте факторе ризика.¹⁹

Превенција малолетничке делинквенције има за циљ да расветли: факторе ризика који могу да укажу на будуће криминално понашање, факторе заштите који могу да спрече вероватни криминалитет, факторе одустајања који могу да одврате младе од вршења кривичних дела. Проблем настаје код одређивања „предсказујућих” фактора, који би требало да укажу да ће одређена особа са одређеним карактеристикама извршити неко кривично дело. Утврђивање „предсказујућих” фактора никада не може да представља научно утемељен и егзактан прилаз проблему малолетничке делинквенције и њеној превенцији. Дешава се да се појави „лажно поуздан” фактор ризика, који, уствари никада неће узроковати криминалитет, што може узроковати и одређене финансијске тешкоће и повећати цену коштања превенције криминалитета. Такође, као велики проблем се намеће диференцијација фактора ризика који узрокују криминалитет од оних који само указују на узроке и повезани су са њима јер се повезаност никако не може изједначити са узрочношћу.

У мере специјалне превенције спадају две групе мера. Прве су усмерене на уклањање узрока делинквентног понашања код сваког конкретног малолетника, а друга група је усмерена на усвајање позитивних образаца понашања и деловања самих малолетника, на извесну трансформацију њихове личности у просоцијалном правцу. У ову групу мера, дакле спадају све оне које су усмерене да се неутралише или сведе на минимум дејство криминогених фактора

¹⁹ Ibidem.

и других штетних утицаја којима су малолетници изложени у социјалној средини – у породици, школи, суседству, вршњачким групама и сл. У другу групу спадају све медицинске, психо-социјалне, психолошке и друге мере и терапеутски поступци који су усмерени на остваривања процеса рехабилитације и ресоцијализације малолетних делинквената.

Наведено разликовање мера секундарне превенције има пре свега аналитички и теоријски карактер јер ако би се у практичном смислу ове две групе мера одвојиле или запоставиле, то би сигурно водило ка њиховом неуспеху. Често приликом извршења заводских кривичних санкција долази до запостављања изучавања социјалних детерминанти делинквентног понашања малолетника, што свакако отежава процес спровођења предвиђеног третмана и онемогућава остваривање ресоцијализације малолетника који су испољили делинквентно понашање. Без уклањања социјалних фактора који су довели до испољавања преступничког понашања код конкретног малолетног лица немогуће је остварити његову истинску и пуну интеграцију у позитивне друштвене токове и односе, а то је, подсетимо, и један од основних циљева малолетничких кривичних санкција. Осим тога, уклањање срединских криминогених фактора има значају улогу у генералној превенцији малолетничке делинквенције.

Само деловањем у оба правца могуће је превазићи контрадикторност која се испољава приликом извршења појединих малолетничких кривичних санкција, која се огледа, у томе да је малолетничка делинквенција у великој мери и друштвено условљена, а да се кривичним санкцијама делује само на личност малолетника, док социјални фактори остају у великој мери ван њиховог домаћаја.

Деловање мера секундарне превенције се не ограничава само на малолетне извршиоце кривичних дела, већ се мере из домена породично-социјалне заштите примењују и према деци, која су по слову закона, кривично неодговорна, уколико изврше неко дело које је у закону одређено као кривично дело. Овде треба посебно истаћи превентивну функцију школе, затим различитих педагошких, психолошких и социјалних институција и организација. Сви ови чиниоци морају да делују јединствено на сузбијању малолетничке делинквенције у нашој средини. У појединим земљама није занемарљива ни улога цркве и осталих верских организација у превенцији малолетничке делинквенције. Ово је посебно важно имајући у виду вековни утицај који је црква имала у образовању и васпитању младих у Србији. Ове институције имају, такође и непроценљив значај и у систему постпеналне помоћи малолетним учиниоцима кривичних дела којима је изречена нека од институционалних васпитних мера. Квалитетан и применљив систем постпеналне помоћи најбоља је брана појави рецидивизма код малолетника. Поврат указује не само на већи степен темибилитета малолетника, већ и на неуспешност до тада примењеног третмана и неефикасност изречене кривичне санкције. Неефикасна и неделотворна друштвена осуда делинквентног понашања малолетника, која је често праћена и непотребном стигматизацијом

малолетника, од стране самог друштва, често доводи до појаве рецидивизма. Нажалост, законска одредба о постпеналној помоћи се у Србији недовољно примењује највише због недовољно добро изграђеног система за пружање ове врсте помоћи. У оним градовима где постоје организовани облици пружања постпеналне помоћи најчешће се она своди на рад одређених невладиних организација и других удружења грађана, што је недовољно да би се спречио поврат код младих.

Када је реч о криминално-политичким концепцијама за борбу против малолетничке делинквенције посебно се издваја идеја о „уништавању криминалитета у зачетку”, која је утицала на то да се напори криминолога и истраживача различитих других специјалности усмере на дете, чак на његов фетални развој, чиме се елаборирао много комплекснији ланац узрочности. Унутрашњи ниво ове логике је да прошири ниво обухватности и да државне интервенције досегну много дубље у друштвену структуру. Ово је у интересу појединаца који су предмет пажње, али и друштва у целини, у циљу сузбијања криминалитета, али и подизања њихових етичких тежњи у погледу интервенција државе, затим у односу на остварену добробит мерама превенције, али би она представљала и удар на оне који се можда и не би развили у криминалне личности.²⁰

Све наведене тежње и напори носе са собом једно питање а то је када друштво и држава треба да отпочну са мерама превенције криминалитета. Има мишљења да деловање појединих служби и њихово усмеравање на оне који су „у ризику” може бити много прихватљивије у политичком смислу од обезбеђивања служби за рад са онима који су већ извршили кривично дело, што је засновано на једном објективном основу да они који чине зло не треба да уживају добробит из својих погрешних поступака. Са друге стране, из овог става развија се управо супротни – због чега би они који се „љуљају” на ивици криминалне активности, чије је понашање „проблемско”, али не и криминално, уживали у погодностима које нису намењене њиховим вршњацима који се добро владају.²¹ Одговор на ово питање уствари представља тежњу ка стварању друштва које даје једнаке могућности свима, како делинквентној, тако и неделинквентној популацији јер сваки грађанин заслужује једнаке шансе за развој и напредовање.

Превентивна делатност савременог и на научним основама заснованог социјалног рада у локалној заједници остварује се успешном реализацијом функција социјалне заједнице и циљева социјалног рада у локалној заједници. Ради се о организованом спречавању настанка и елиминацији или ублажавању узрока различитих социјалних појава и проблема, посебно оних чије решавање и сузбијање доприноси ефикаснијем остваривању функција породице и школе.²² То

²⁰ Драган Јовашевић и Миомира Костић, *op. cit.*, 136.

²¹ Ibidem.

²² Нијаз Карић, „Могућности социјалног рада у превенцији преступничког понашања малолетника у локалној заједници”, у: *Кривичнојравни положај и социјална заштитна малолетних преступника*, Правни факултет Универзитета у Нишу, Центар за Социјални рад „Свети Сава”

подразумева широк спектар мера којима се сузбија дејство негативних фактора који отежавају и успоравају процес социјализације малолетника за делинквентним понашањем. Да би се овај циљ и остварио неопходно је стварање бољих услова за рад социјалних служби и боља координација њихових активности.

Из досадашњег излагања се може извести закључак да је превенција развојног доба оријентисана на проучавање фактора ризика за појаву малолетничке делинквенције, као и елаборацију техника за обезбеђивање сигурности, с тим да се у „новом” концепту превенције криминалитета младих фокус пажње научне и стручне јавности са облика и механизма државне интервенције помера на факторе ризика који доводе до преступништва младих, уз напомену да се многи егзогени фактори на макро и микро нивоу подударају са социјалним условима за појаву малолетничке делинквенције.

Савремена криминологија малолетничку делинквенцију све више посматра као поље на коме се успешно могу применити различите форме диверзионог поступања како би се избегао негативни ефекат вођења класичног кривичног поступка на личност малолетног делинквента и његов психофизички развој. Познато је да стигматизација којој је у мањој или већој мери изложен малолетник против кога се води кривични поступак може знатно да, отежа његову ресоцијализацију, а у неким случајевима и профилише и усмери његову даљу криминалну каријеру.

У том контексту, као реакција на неделотворност традиционалног кривичноправног система, настаје савремени концепт ресторативне правде.²³ Један од главних представника овог приступа, Нилс Кристи (Nils Christie), поставио је идејне основе тзв. *комунистичко-диверзионој* реакције на криминалитет, пошавши од премисе да је кривично дело, као један од облика конфликта, својина оних, који у њему учествују – учиниоца, жртве и заједнице, тако да су они позвани да га решавају, а не правници, који „краду” конфликт од субјеката којима припада. Зато рецепт успешног решавања конфликта не лежи у пасивном положају и отуђивању најзаинтересованијих субјеката, већ у активистичком приступу, у њиховом већем укључивању и непосредној комуникацији. Само на такав начин могу бити уважене одређене потребе, којима се обично не посвећује довољна пажња током класичног кривичног поступка: потребе жртве да буде информисана, да говори о томе шта се догодило, да поврати самопоуздање, изгубљено чињеницом да је постала жртва; потребе друштва да се изгради осећај заједништва и међусобне одговорности чланова, ради остваривања добродети

Ниш, приредили М. Костић, С. Константиновић-Вилић и М. Бркић, Ниш, 2012, 149–162.

²³ Више о концепту ресторативне правде у поступку према малолетницима видети Слободанка Константиновић-Вилић и Миомира Костић, „Ресторативна правда као облик реакције према малолетницима с делинквентним понашањем”, *Правна ријеч*, год. 9, бр. 33, 2012, 315–328; и Слободанка Константиновић-Вилић и Миомира Костић, „Диверзиони модели и алтернативне кривичне санкције примењене према малолетницима у сукобу са законом”, *Зборник радова Правног факултета у Нишу*, бр. 50, 2007, 87–101.

свих и унапређивања квалитета живота; као и потребе преступника за личним развојем, за припадањем заједници, и слично, што је посебно значајно када су малолетници у питању.

Не улазећи детаљније у комплексан и све разгранатији концепт ресторативне правде, може се констатовати, да он није остао на теоријском нивоу, већ је отелотворен кроз сплет нових института, уведених у савремено малолетничко кривично право. Из тог разлога, данас се може говорити о постојању новог модела друштвеног реаговања на преступништво малолетника – тзв. *модела алтернативног одлучивања*, који карактеришу примат административног над судским одлучивањем, покушај предупређења вођења поступка пред кривичним судом, широка примена алтернативних средстава, координисан рад социјалних служби и државних органа и систематска акција, с циљем специјалне превенције. Медијација у кривичним стварима, или *victim-offender mediation* (скраћено VOM), како се у страној литератури назива, не би ли се разликовала од медијације у другим областима права, представља један од поступака, изграђених и често примењиваних у оквиру описаног модела алтернативног поступања.²⁴

У систему превенције малолетничког преступништва посебно место заузимају невладине организације и удружења грађана. Кроз различите програме је могуће помоћи малолетницима након истека изречене васпитне мере институционалног карактера. Најважније је решити питање реинтеграције малолетника у породичне и друштвене односе, њихово стамбено збрињавање и проналажење адекватног запошљавања. Имајући у виду да се већина малолетника после изласка из установа за извршење кривичних санкција, поново социјализује и укључује у живот на слободи, односно ресоцијализује и да се често враћа у породице са знатно лошијим интерперсоналним односима него у време кад су их напустили, делатност различитих невладиних организација и удружења грађана, али и државних институција у овој области добија на значају. Мере постпеналне помоћи представљају главну брану у спречавању поврата када је малолетнички криминалитет у питању. Поврат код малолетника је посебан криминолошки и кривично-правни феномен који није без значаја и у порасту је, што је показало и истраживање спроведено у оквиру ове дисертације.

Посебну улогу у систему превенције малолетничког преступништва имају школа и образовање јер она нема само значајну улогу у васпитању и образовању малолетника, већ и у формирању њихове личности, као и целокупног интелектуалног и емотивног развоја младих. Предност и значај школе као образовне институције је сасвим јасна јер она остварује контакт са највећим делом младе популације од ране младости, па надаље. Имајући то у виду, школа би требало да буде у стању да препозна и коригује разне врсте девијација у понашању младих људи. Основни циљ васпитно-образовних установа је да кроз васпитно-образов-

²⁴ Саша Кнежевић и Душица Миладиновић, „Медијација у кривичном поступку према малолетницима”, *Теме*, бр. 2, Ниш 2011, 459–473.

ни процес помогну младима да развију своје стваралачке капацитете и постану корисни чланови друштва.

Као посебна васпитна установа школа може пружити изузетну помоћ родитељима у васпитању њихове деце. И управо та интеракција између школе и родитеља представља кључни чинилац у процесу васпитања, а самим тим и превенције малолетничке делинквенције. Стицање нових знања и вештина кроз процес образовања најбоља су гаранција да ће млади израсти у праве људе са правилним вредносним системом, а то је уједно и најефикаснија брана од бујања малолетничке делинквенције чијег пораста смо нажалост, сви сведоци.

Савремено искуство из области превенције преступништва младих показује да је веома тешко организовати ефикасну мрежу социјалне помоћи малолетним лицима која су испољила делинквентно понашање, ако се из овог система изоставе школске установе. Сасвим је јасно да је процес образовања непрекидан и траје готово читавог живота кроз систем формалног и неформалног образовања, с тим што формално образовање има посебан значај за превенцију малолетничког криминалитета јер омогућава стицање професионалних и стручних компетенција за обављање легалним занимањима, што на својеврстан начин доприноси превенцији криминалног понашања младих.

Пред школским системом стоји један озбиљан задатак да помири индивидуалне разлике међу ученицима, које могу представљати криминогени фактор. Једино тако је могуће створити ефикасни систем образовања и васпитања. У супротном, ученици из мањинских група (ученици са инвалидитетом, припадници етничких, националних и верских мањина итд) ће бити посебно изложени делинквентном понашању, које често има и дискриминациони карактер.

Познато је да се различити облици делинквентног понашања малолетника јављају као последица неуспеха у школи. То се најчешће догађа када је школски програм преобиман, незанимљив ученицима и не привлачи им пажњу у довољној мери. Мада то не мора бити правило, истраживања показују да је корелација између неуспеха у школи и касније делинквенције изразито висока.²⁵ Због тога школа има изузетну обавезу да посебно поведе рачуна о ученицима који показују слаб успех у школовању јер је бежање са часова, као последица слабог школског успеха сасвим сигурно симптом каснијег делинквентног понашања малолетника.

Важно је напоменути да малолетницима у сукобу са законом нико не оспорава право на живот, исхрану или образовање. Та права су просто иманентна људској природи. Али, као да се теже разуме право детета на правично суђење. Премало одраслих уопште и схвата да и деца имају ово право. Када се дете нађе у сукобу са законом, оно уместо пажње и разумевања често бива изложено кажњавању без правне помоћи која се иначе пружа одраслима.

²⁵ Милан Милутиновић и Живојин Алексић, *Малолетничка делинквенција*, Научна књига, Београд, 1989, 92.

Понекад малолетници бивају третирани као пунолетне особе, као да могу баш увек на основу свог животног искуства разграничити добро од зла, али некада малолетници прођу и много горе. Да би пунолетна особа била лишена слободе мора најпре бити оптужена за извршење неког кривичног дела, па правноснажно осуђена, док у неким земљама малолетник може бити лишен слободе због било ког облика девијантног понашања попут спавања на улици или губитка личних исправа. Кадкад малолетници бивају лишени слободе и из превентивних разлога. У Индији полиција може да лиши слободе младе људе ако постоји опасност да ће бити искоришћени за неморалне или противправне активности. Другачије речено, деца се виктимизирају кроз кривичноправни систем у име алтруизма. Нажалост, неретко у притвору деца бивају изложена физичком и психичком насиљу и то од стране лица која би требало да их чувају. Овакво поступање је у супротности са Конвенцијом о правима детета усвојене од стране Генералне скупштине УН коју су ратификовале све чланице УН сем Сомалије и САД. Младима у сукобу са законом је потребно помоћ и подршка никако ретрибуција.²⁶ Све наведено је у функцији обезбеђења терцијарне превенције, која управо подразумева рад на социјализацији оних малолетника који су испојили неки облик делинквентног понашања и мере терцијарне превенције имају за циљ да превенирају поврат код малолетника. Све мере терцијарне превенције морају бити у складу са принципом поштовања личности малолетника. Основна претпоставка поштовања личности огледа се у ставу да штићеник није „предмет рада” васпитача, већ активни учесник у заједничком задатку. Посао стручњака, дакле, није механичко обликовање малолетника подвргавањем крутим правилима и шаблонским методама, већ деликатан рад на успостављању сарадничког односа, откривању и активирању позитивних потенцијала и помоћ у одбацивању негативних образаца понашања, без наметања готових решења. Малолетнику треба пружити могућност самоиницијативе и изражавања ставова и мишљења, исказујући поверење у потенцијале његове личности и сматрајући га главним актером сопственог преваспитања. Другим речима, треба прихватити чињеницу да не можете некоме помоћи ако он не жели сам себи да помогне.²⁷

Да би се овај концепт сузбијања малолетничке делинквенције остварио, неопходно је паралелно радити на правовременој и адекватној реакцији на делинквентно понашање младих, али и на развоју и примени превентивних мера. Те мере чине политику сузбијања малолетничке делинквенције, садржане су Смерницама Уједињених нација за превенцију малолетничке делинквенције (тзв. Ријадске смернице), усвојене на пленарном заседању Генералне скупштине УН 14. 12. 1990. године и оне укључују:

²⁶ Lisbet Palme, “No age of innocence: Justice for Children”, Special Protections Commentary, доступно на <http://www.unicef.org/pon97/protect1.htm>, приступ 29. 12. 2024.

²⁷ Даница Васиљевић, *Психосоцијална обележја малолетних делинквената и примена методе ресоцијализације*, магистарска теза, Дефектолошки факултет Универзитета у Београду, Београд, 2005, 47.

1. стварање могућности за образовање, које одговарају потребама младих и служе као механизам подршке обезбеђивању развоја њихове личности, посебно оних малолетника којима је потребна специјална друштвена брига и заштита;
2. специјализовану филозофију и приступ спречавању делинквенције, који су засновани на законима, процесима, институцијама, средствима и мрежи за пружање услуга усмереним на смањивање мотивације, потреба и могућности за извршење преступа;
3. званично реаговање које је у општем интересу младе особе и које се руководи правичношћу и праведношћу;
4. обезбеђивање добробити, развоја, права и интереса свих младих;
5. уважавање чињенице да је младачко понашање или деловање које није у складу са општим друштвеним нормама и вредностима често део процеса сазревања и одрастања и има тенденцију да спонтано нестане код највећег броја појединаца њиховом еволуцијом у одрасле особе;
6. свест да према преовлађујућем мишљењу стручњака обележавање младе особе као „девијантне”, „делинквентне” или „предделинквентне” често доприноси стварању утврђеног обрасца непожељног понашања младих.²⁸

Иако наведене мере пружају солидан оквир за правно и шире друштвено реаговање на малолетничку делинквенцију у судској пракси се ипак јављају одређени проблеми. На овом месту важно је поменути и извесне мањкавости у поступку према малолетницима. Наиме, примећено је да судије за малолетнике у кривичним поступцима према малолетницима када треба проценити утицај ендогених и егзогених фактора на конкретно криминално понашање ретко ангажују криминологе и виктимологе као стручна лица чије се стручно мишљење може користити у кривичном поступку. Ако се овај утицај и сагледава, то се најчешће и врши у оквиру психолошко-психијатријске експлорације малолетника у кривичном поступку. Укључивање виктимолога и криминолога у стручни тим који је дужан да сагледа и објасни чињенице везане за личност малолетника и прилике у којима он живи би било од вишеструке користи јер би допринело њиховом потпунијем проучавању, а самим тим у знатној мери олакшало посао судији приликом избора кривичне санкције коју би требало изрећи малолетнику. Осим тога, овакво поступање би још једном указало на потребу мултидисциплинарног приступа малолетничком криминалитету, који из дана у дан постаје све комплекснији друштвени и правни феномен.

Желели ми то да признамо или не малолетничка делинквенција је у порасту не само у нашој земљи, већ и у многим другим земљама и другим друштвеним заједница. Ако се жели смањити број малолетних делинквентата и изменити понашање оних малолетника који су већ испољили делинквентно понашање, неопходно је изменити оне практичне аспекте живота заједнице који подсти-

²⁸ Драган Јовашевић и Миомира Костић, *op. cit.*, 111–112.

чу овакво понашање, а ту мере социјалне и сваке друге превенције и контроле имају, заједно са мерама кривичног правосуђа, одлучујућу улогу.

Закључак

Питање превенције малолетничке делинквенције је, уствари, борба за сваког младог човека који је у одређеном ступњу свог развоја, стицајем различитих околности и фактора, прекршио одређене друштвене и правне норме. То је често дуга и тешка борба елиминације свих криминогених фактора који су довели до извршења кривичног дела, али и изградње и усвајање позитивних ставова и склоности који ће малолетнику омогућити да постане користан члан друштва. Проналажење најефикаснијег начина реаговања на малолетничку делинквенцију је много захтевнији задатак од пуке примене норми малолетничког кривичног законодавства. Чини се да ни у једној друштвеној области улога превенције и свеобухватног сагледавања свих чинилаца криминалитета није од толиког значаја као у случају малолетничке делинквенције јер малолетни делинквенти због својих година и живота који је пред њима, обично имају довољно времена да усвоје правилне обрасце понашања и живота у друштву уређених односа, уколико им друштво преко својих институција у томе на прави начин помогне. Борба за сузбијање малолетничке делинквенције зато не представља само пуко криминалополитичко питање за чије решавање су задужени чланови научне и академске заједнице. Она је много више од тога – борба за праведније и хуманије друштво, друштво једнаких могућности за све његове чланове.

Литература

- Васиљевић Даница. *Психосоцијална обележја малолетних делинквената и примена метода ресоцијализације*, магистарска теза. Београд: Дефектолошки факултет Универзитета у Београду, 2005.
- Димовски, Дарко, и Филип Мирић. „Политика сузбијања малолетничке делинквенције као детерминанта друштвеног развоја”. *Анали економике*, год. 5, св. 2, бр. 9, Бања Лука 2013, 178–192.
- Игњатовић, Ђорђе. „Малолетничко кривично право између бољивости и ретрибутивности”. *Правни живот*, бр. 9, 2004, 529–553.
- Јашовић, Жарко. *Криминологија малолетничке делинквенције*. Београд, 1978.
- Јовашевић, Драган, и Миомира Костић. *Политика сузбијања криминалитета*. Ниш: Центар за публикације Правног факултета у Нишу, 2012.
- Карић, Нијаз. „Могућности социјалног рада у превенцији преступничког понашања малолетника у локалној заједници”. У: Миомира Костић, Слободанка Константиновић-Вилић и Мирослав Бркић (прир.), *Кривичноправни*

- йоложај и социјална заштитна малолетних престајника. Ниш: Правни факултет Универзитета у Нишу – Центар за Социјални рад „Свети Сава”, 2012. 149–162.
- Константиновић-Вилић, Слободанка, и Миомира Костић. „Ресторативна правда као облик реаговања према малолетницима с деликвентним понашањем”. *Правна ријеч*, год. 9, бр. 33, 2012, 315–328.
- Константиновић-Вилић, Слободанка, и Миомира Костић. „Диверзиони модели и алтернативне кривичне санкције примењене према малолетницима у сукобу са законом”. *Зборник радова Правног факултета у Нишу*, бр. 50, 2007, 87–101.
- Кнежевић, Саша, и Душица Миладиновић. „Медијација у кривичном поступку према малолетницима”. *Теме*, бр. 2, 2011, 459–473.
- Милутиновић, Милан, и Живојин Алексић. *Малолетничка делинквенција*. Београд: Научна књига, 1989.
- Милутиновић, Милан. *Криминологија са основама криминалне психологије и психологије*. Београд: Савремена администрација, 1973.
- Мирић, Филип, *Савремена схватања малолетничке делинквенције*, докторска дисертација. Ниш: Правни факултет Универзитета у Нишу, 2014.
- Радловић Љиљана. *Криминална психологија*. Београд: Центар за публикације Правног факултета, 1999.
- Радловић, Љиљана. „Политика сузбијања малолетничког криминалитета: What works”. *Зборник Института за криминологију и социолошка истраживања*, вол. 28, бр. 1/2, 2009, 7–22.
- Baron, Stephen, and Timothy Hartnagel. “Lock ‘em up”: Attitudes toward punishing juvenile offenders”. *Canadian Journal of Criminology*, 1996, 191–212.
- Childs, Craig D. *Shyness and low achievement orientation as a predictors of placement outcome in a male juvenile delinquent population*, PhD Thesis, доступно на адреси http://athenaeum.libs.uga.edu/bitstream/handle/10724/10825/childs_craig_d_200808_phd.pdf?sequence=1, приступ 29. 12. 2024.
- Kourakis, Nestor. “A typology of juvenile justice systems in Europe”. In: *Essays in honor of Alice Yotopoulos*. Athens 2003. 251–273.
- Loeber, Rolf, and Thomas Dishion. “Early predictors of male delinquency: A review”. *Psychol Bull*, 94(1), 1983, 68–99.
- Loeber, Rolf. “Development and risk factors of juvenile antisocial behavior and delinquency”. *Clin Psychol Rev*, vol. 10, 1990, 1–41.
- Palme, Lisbet. “No Age of Innocence: Justice for Children, Special Protections Commentary”, <http://www.unicef.org/pon97/protec1.htm>.